

HAMISI AKIDA - MTAALAMU NA MPENZI WA LUGHA YA KISWAHILI

Y. M. Kihore

1.0 Utangulizi

Mzee Hamisi Akida nilimfahamu mapema kabla ya kuungana naye kama mfanyakazi mwenzake katika Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili (TUKI) mnamo mwaka 1981. Kabla ya hapo nilikuwa nimeshiriki naye katika shughuli, warsha na mikutano mbalimbali kuhusiana hasa na taaluma za Kiswahili.

Mimi nilimfahamu Mzee Akida kwa taaluma mbili za Kiswahili ambazo ni Sarufi ya Kiswahili iliyokuwa hazina yake kubwa katika kubuni na kuendeleza istilahi na msamiati wa Kiswahili wa nyanja mbalimbali za kitaaluma; na ushairi. Nakumbuka jinsi, mnamo mwaka 1978 na baadaye, nilivyolumbana na marehemu na wazee wenzake magwiji wa ushairi. Hii ilikuwa ni baada ya kupata fursa ya kupekuapekua masuala ya ushairi wa Kiarabu huko Sudani. Naomba nitaje hapa kwamba mwelekeo wa malumbano hayo ndiyo yaliyofanya niamue kujiondoa kwenye uwanja wa ushairi na kujikita kabisa katika isimu na sarufi ya Kiswahili. Hivyo katika makala haya nitajikita zaidi katika taaluma ya sarufi ya Kiswahili; na naomba nikiri mapema kwamba ujuzi wa Marehemu Mzee Akida uliniathiri kupenda sana taaluma hiyo ya sarufi ya Kiswahili.

2.0 Hamisi Akida Mtaalamu Mpenzi wa Kiswahili

Ukichunguza matoleo ya Jarida la *Kiswahili* ya miaka ya 70, utakuta mengi yanabeba makala yaliyokuwa na kichwa "Msamiati wa Muda wa Elimuviumbe, (n.k)". Makala haya yote yalikuwa yakiandikwa na Hayati Mzee Hamisi Akida. Ndani mwake marehemu alikuwa akiorodhesha maneno ya Kiingereza, kutoa visawe vyake vya Kiswahili na jinsi kila kisawe kilivyopatikana. Ukiona maneno ya Kiingereza yaliyokuwa yakitolewa mapendekezo ya visawe vya Kiswahili (taz. kiambatisho chenye mifano), utakiri kwamba marehemu alikuwa mtu wa kwanza kukabili dhana changamani za kisayansi na kuzitafutia visawe vya Kiswahili. Mapendekezo katika makala hayo ya Mzee Akida ndiyo yalikuwa msingi wa kamusi ndogo mbalimbali zilizoandaliwa baadaye na TUKI kama vile Kamusi ya *Kemia, Fizikia na Biolojia*. Pengine mapendekezo haya yamefanyiwa marekebisho hapa na pale, lakini bado yalikuwa msingi mkubwa wa kazi hizo. Aidha mchango huu wa kukabili dhana changamani za kisayansi wakati ulimwengu wa Kiswahili ulikuwa hauamini kuwa lugha hii ilikuwa na uwezo wa kufanya hivyo ni hatua kubwa ya kitaalamu. Mfano mmojawapo wa pendekezo lake lililorekebisha kupata msamiati unaotumika wakati huu ni ule wa neno la

Kiingereza *hypothesis*. Hapa Mzee Akida alipendekeza misamiati "Wahamu", "nadharia" ambayo imesanifiwa hivi sasa kama "nadhariatete". Mfano huu unaonyesha namna ufafanuzi wake wa dhana ulivyokuwa kuntu. Kwa mfano, msamiati huu ulifafanuliwa kama "mawazo ya kisayansi ambayo hayana ushahidi wa asili yake"; na nadharia wakati huo ikifafanuliwa kama "fikira tupu juu ya jambo au kitu bila msingi ulio dhahiri". Ikumbukwe kwamba hivi sasa huu ndio ufafanuzi wa msamiati "nadhariatete."

Cha muhimu hapa ni hiyo tajiriba ya Mzee Akida kuwa muasisi katika bahari pana ya maarifa changamani, akiwa ndiye anatutafutia njia ya kupita. Kwa jinsi nilivyosoma hisia zake wakati akihangaika na kazi hii, ninamlinganisha na Profesa Shivji ambaye, hivi karibuni, ameelezea uzoevu wake wa kuzama katika utafiti, kusoma na kuuandika kwa msembo "ni raha iliyoje". Nilivyomwona binafsi akiwa katika harakati hizo, Mzee Akida hakuonyesha kusononeshwa na hatua hizi za kuzama katika taaluma. Kicheko chake kilidhihirisha raha aliyokuwa nayo katika kuasisi fikra hizo mpya.

Aidha Mzee Hamisi Akida pia alishiriki katika utungaji, uhariri na usahihishaji wa kamusi nyingi za Kiswahili, Kiingereza-Kiswahili na Kiswahili-Kiingereza. Katika mojawapo ya kamusi hizo anaelezwa kama ifuatavyo:

"Wakati tukiwa katika hatua za mwisho za kumaliza Mradi, kipindi muhimu kabisa katika shughuli hii, wakati tunataka kuanza kazi ya uhariri na kuchapisha, tulipata bahati nyingine kubwa. Mzee Hamisi Akida, mtaalamu wa hali ya juu wa lugha ya Kiswahili nchini Tanzania, alijiunga na Mradi kama msahihishaji na mshauri. Msaada wake umekuwa wa thamani kubwa sana kwetu. Katika shughuli zake za kila siku Hamisi Akida ametoa mchango mkubwa sana katika kuendeleza elimu ya lugha ya Kiswahili kwa watu mbalimbali, hiyo ikiwa ni pamoja na kushiriki na kutoa mchango mkubwa sana katika utunzi wa Kamusi ya Kiswahili Sanifu," kutoka "Utangulizi" wa Willy A. Kirkeby *English-Swahili Dictionary* (msisitizo wangu).

Mara kwa mara nimekuwa nikimhoji Mzee Akida kuhusu sifa mbalimbali za lugha ya Kiswahili. Katika makala yangu moja iliyochapishwa katika Jarida la *Mulika* Na. 16, ninarejea maelezo kadhaa niliyopata kutoka kwake. Maelezo hayo yalinitanabahisha kwamba Kiswahili kilikuwa na ulimwengu mzima wa mambo yake ya asili yanayohitaji kutafitiwa kwa undani. Jambo hili likifanyika, si tu kwamba litawaondoa wanazuoni katika tatizo la kuvutana kuhusiana na sifa za kigeni za Kiswahili walizozisisitiza wakoloni, bali pia litawapa Waafrika mtazamo mpya kuhusu nguvu ya lugha yao hii kwenye medani ya kiulimwengu. Mojawapo ya maelezo niliyoyarejea katika makala haya ni yale ya sauti za Kiswahili zenye mpumuo. Sauti hizi ni dhahiri ziliwatatiza wageni hata kusababisha wafanye juhudi ya kuzifanya zisahaulike katika Kiswahili sanifu. Lakini Mzee Akida alinieleza kuwa mpumuo katika sauti haikuwa sifa bainifu

kwa fonimu tu bali ilitumika pia katika ukanushi. Kwa bahati mbaya nimetafuta ile mifano aliyonipa bila mafanikio. Hata hivyo, maelezo mengi niliyopata kwa Mzee huyu yalinizindua kwa mengi kuhusu sifa mbalimbali za lugha ya Kiswahili. Ninapokaa na kuyatafakari ndipo huwa najua uzito wa tatizo la uchechefu wa wataalamu wa Kiswahili na wa isimu kwa jumla.

Ama, nikiwa mpenzi wa Kiswahili, naweza tu kusema kuwa yeyote anayeamua - kama alivyofanya Mzee Akida - kukabiliana na shughuli kama hizo za taaluma za Kiswahili na kuzichukulia kama "raha iliyoje", lazima atakuwa ni mpenzi halisi wa shughuli hizo na wa lugha anayohangaika kuiweka katika ramani ya dunia.

Nawaomba Mababu Wamuingize Mzee Hamisi Akida katika Mzunguko wa Kudumu wa Vizazi vya Waafrika.

KUMBUKIZI YA 2 PROF. ZAKARIA MOCHIWA

NAMLILIA MOCHIWA

E. Kezilahabi

Nipeni kitambaa cheupe, nipeni
Binadamu huwa, akawa
Na kisha akawa vile alivyokuwa
Walobaki wakasubiri vile watavyokuwa
Namlilia Mochiwa, mwanataaluma mshairi makini.

Ajali, ajali; kifo, kifo
Yaweza kutokea bila kifo
“Kwa nini” ikatafuta maana ya kuwako.
Mochiwa namlilia, mtu mtu.

Aliyekuwa akatoweka, akawa, ndiye.
Chake kifo na jinsi si swali
Bali kuwako kwake kwa kudumu.
Namlilia Mochiwa, mcha Mungu.

Mwangelifu kila hatua alopiga
Alirudi nyuma pale aliposita
Akasubiri pale awali alipokuwa.
Mochiwa namlilia, mwanaidara Kiswahili.

Vema maneno alichagua aliposema
Hakutamka alipokosa hakika
Akasubiri neno zito kutoa mkutanoni.
Namlilia Mochiwa mwenye hekima fichu.

Aliniita “Mwalimu”po pote aliponiona
Na ndivyo alivyomwita ye yote aliye
Na kisha akasema “Heshima Yako!”
Huyu ndiye Mochiwa, mtu mtu.
Namlilia.

ZAKARIA WA MOCHIWA, LEO TUNAKUKUMBUKA

Edwin Semzaba

1. Leo tumekusanyika, Mochiwa twakukumbuka
Umekikuza hakika, Kiswahili kutukuka
Si Afrika Amerika, Kiswahili kujengeka
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.
2. Uliitwa Zakaria, siku uliyobatizwa
Na yowe ukiparia, duniani kutawazwa
Kifo kukufatilia, na sote tumepumbazwa
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.
3. Makuzi bora kupata, elimu ukainasa
Taaluma ikanata, kichwa ikakitakasa
Ukawa nazi si mbata, ukawa u-profesa
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.
4. Kidete ulisimamia, Kiswahili kutetea
Katu hukurudi nyuma, dira haikupotea
Ukafanana na chama, katika kukitetea
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.
5. Juhudi ukikikuza, hakuna asiyejua
Ukakiavya kiza, kilichogubika jua
Na lugha ukiikuza, mataifa kuijua
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.

6. Ni Kiswahili sanifu, lichotilia juhudi
Ukagawa masurufu, kwa vumba hata kwa udi
Ukawa wewe turufu, wanafunzi kujinadi
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.
7. Kwa mzaha Zakaria, maswala uliibua
Kwa kuivya sidiria, iliyogubika jua,
Na hivyo kuashiria, muhula ku uubua,
Zakaria na Mochiwa, leo tunakukumbuka.
8. Diwani uliitoa, 'Mvumilivu hula Mbovu,
Kaulio kutotoa, asilani si utovu,
Falsafa yako kutoa, taaluma ni kitovu.
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.
9. Profesa twakukumbuka, jina umejipatia
Ingawa umeng'atuka, matendo yamebakia
Siku juma na miaka, mchangowo kumbukia
Zakaria wa Mochiwa, leo tunakukumbuka.
10. Kaditama nimefika, sio mwasho wa kuruzi
Mchangowe kutukuka, kukumbukwa ni azizi
Changoe moto kukoka, lugha ifanyiwe kazi
Zakaria wa Mochiwa, Ukae pema peponi.

MWALIMU MOCHIWA!

H.R.T. Muzale

Kweli mwili wake umekufa
Dunia yetu kaitoroka
Kalamu yake haijafa
Bado iko hai inafoka
Twayanywa yake maarifa
Kiswahiliche chawaka
Mawazo yake hayajafa
Busara zake zinawika.